

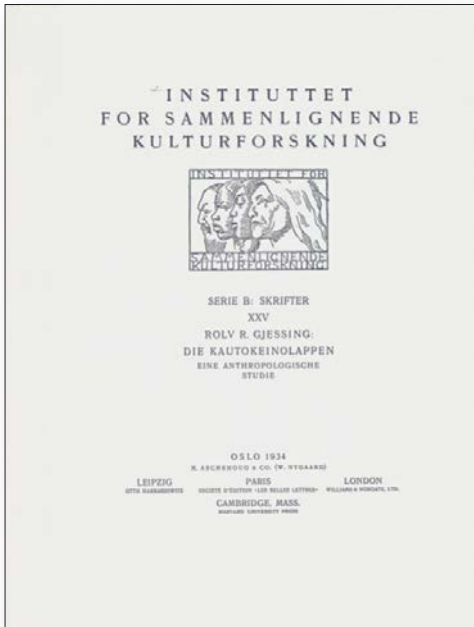
I spennet mellom respekt og nedlatende omtale – Rolv Gjessings skrift om Kautokeino-lappene (1934)

Michael 2024; 21: 456–472
doi:10.5617/michael.11937

I denne teksten skal vi ta for oss Rolv Gjessings skrift om Kautokeino-lappene, utgitt i 1934, og vise hvordan denne boken beskriver Kautokeino-samenes fysiologiske antropologi. Gjessings bok må ses i nær sammenheng med presten Peter Lorenz Smiths undersøkelse av befolkningen i Kautokeino, utgitt fire år senere. Begge bøkene bidrar til å underbygge typiske forestillinger om Kautokeinos befolkning, karakteristiske for det tidlige 20. århundret. Likevel er det ingen grunn til å betvile at både Gjessing og Smith skrev i stor respekt for et folk de hadde møtt som henholdsvis lege og prest i Kautokeino. Vårt mål i denne artikkelen er først og fremst å løfte fram et lite kjent og omfattende arbeid som Gjessing utførte mens han var distriktslege i Alta og Kautokeino.

I 1934 ga Rolv Gjessing (1887–1959) ut boken *Die Kautokeinolappen: eine antropologische Studie*. Det er, som tittelen indikerer, en antropologisk studie av befolkningen i Kautokeino, og den må ses i nær sammenheng med presten og lokalhistorikeren Peter Lorenz Smiths (1880–1944) omfattende historiske undersøkelse av befolkningens daglige liv, skikk og bruk og livsinnstilling. Smiths bok kom ut fire år etter at Gjessing utga sin studie.¹ Bøkene ble da også publisert i samme serie, med Institutt for Sammenlignende Kulturforskning som utgiver (figur 1).² Gjessing og Smith hadde

- 1 Smith PL. *Kautokeino og Kautokeino-lappene. En historisk og ergologisk regionalstudie*. Oslo: H. Aschehoug & Co. 1938. Også i samtiden ble Gjessings og Smiths utgivelser sett som bøger som supplerte hverandre, se for eksempel anmeldelse av Smiths bok i *Dagsposten* 30.1.1939.
- 2 Instituttet, som ble etablert i 1922, er en frittstående forskningsinstitusjon som støtter forskning innen fagfeltene språk, folkeminne, religion, etnologi, arkeologi og etnografi: <https://www.iskf.no/om-instituttet> (5.5.2024).

Figur 1. Faksimile av tittelbladet på Gjessings bok fra 1934.

tjenestegjort i Kautokeino på samme tid, Gjessing som distriktslege 1915–1920, og Smith som sogneprest 1910–1922 (figur 2).

I minneboken som ble utgitt etter Smiths død i 1944, beskrev Gjessing bøkene som et resultat av en sterk felles interesse i å dokumentere Kautokeino-samenes egenart.³ De hadde begge latt seg fascinere av og blitt glade i «dette vesle rare folkeferd», som både var muntre, beskjedne i sine krav til livet og gode til å takle viddas barske klima og enorme avstander. Moderne innretninger, som kjørevei og telefonforbindelse, truet imidlertid med å ødelegge dette folkets egenart. Det gjorde også internatskolen, der barna fikk opplæring i skriftlig og muntlig norsk. Etter en travel dag tidlig i desember 1918 satt de to foran ildstedet i den gamle doktorgården på Bossekop og ble enige om å utarbeide en mest mulig omfattende framstilling av Kautokeinosamene og deres forhold og særpreg i fortid og nåtid (figur 3).

Gjessing innrømmet at dette hadde vært en mer krevende oppgave enn de hadde sett for seg. Det hadde vært vanskelig å samle historisk materiale fra arkiver og å få tilstrekkelig informasjon fra muntlige kilder, i tillegg til at det hadde bydd på utfordringer å få tatt fysiske mål av tilstrekkelig mange

3 Gjessing R. *Hvordan boken om Kautokeinolappene ble til*. I Aukrust, O. O., Lorenz Smith, *Prest og samfunnsmenneske*. Lom: Lom Heimbygdslag; 1946, 61–65. Begrepet «lapp» er en foreldet betegnelse på samer, som ble brukt av ikke-samer. I denne artikkelen vil begrepet lapp bli brukt når vi direkte omtaler Gjessings eller Smiths arbeider. I andre tilfeller bruker vi begrepet same.

Figur 2. Peter Lorenz Smith og Rolv Gjessing arbeidet som henholdsvis prest og lege i Kautokeino på samme tid. Her er de ute i en elvebåt med seil. Ukjent fotograf. Foto fra fotoalbum i familien Gjessings eie.

til å kunne få et representativt materiale. Smith, som behersket samisk (lappisk) som en «innfødt», ville ikke ha med noe i manuskriptet, med mindre det var verifisert av to uavhengige vitner.³ Mens Gjessings bok ble ferdigstilt 18 år etter at han startet målingene, tok det hele 20 år før Smiths arbeid kom på trykk. Gjessings utsagn om bokens krevende ferdigstillelse underbygges av Smiths datter, Inger Heiberg (1918–2014). Gjennom biografien om sine foreldre, Magna og Lorenz, forteller hun om et strevsomt arbeid for å få verkene om Kautokeino-lappene ferdig, både for Gjessing og Smith.⁴

Gjessing og Smith skriver seg inn i en tid der staten drev en aktiv, gjennomgripende og total fornorskningsspolitikk overfor samene.⁵ Tidlig i århundret hadde det blitt vedtatt en lov som skulle bruke salg av jord til å regulere forhold som angikk språk og nasjonalitet. Samtidig avvirket man ordningen med fri rettstolk. For å øke samhandlingen med norske bygder ble det også

4 Heiberg I. *Ingen kjenner solen: en bok om mine foreldre, Magna og Lorenz Smith, prestefolk i Kautokeino, Lom og Vang på Hedemarken*. Espå: Lokalhistorisk forlag, 1992, 128. I en rekke aviser i mai 1934 kommer det fram at Smith ble tildelt et stipend på 1520 kroner fra Det norske Videnskabsakademi til ferdigstillelse av teksten om Kautokeino-lappene.

5 *Sannhet og forsoning – grunnlag for et oppgjør med fornorskningsspolitikk og urett mot samer, kvener/norskfinner og skogfinner. Rapport til Stortinget fra Sannhets- og forsoningskommisjonen*. Dokument 19 (2022–2023).

Figur 3. Doktorgården i Bossekop. Bildet er tatt fra kirkebakken mot Bossekopberget med doktorgården og Klerck (Nilssen)-gården i forgrunnen. Alt ble brent ned under annen verdenskrig. Ukjent fotograf. Foto fra fotoalbum i familien Gjessings eie.

satt i gang en utstrakt bygging av veier.⁶ Det var imidlertid også tydelige norske stemmer som søkte å ivareta samenes språk, kultur og identitet. En av disse var presten Jens Otterbech (1868–1921) som stilte seg i front for en opposisjon mot den rådende minoritetspolitikken. Dette kom blant annet til uttrykk i boken *Fornorskningen i Finmarken* (1917) der samenes rett til å bruke sitt eget språk ble tematisert.⁷ Som prest i den samisktalende delen av Finnmark hadde Otterbech også tatt til orde for å forkynne på samenes eget språk. Dette var begrunnet i Martin Luthers forståelse av morsmålets betydning i formidlingen av kristendommen.

Det er all grunn til å tro at Gjessing og Smith skrev utredningene om Kautokeino-samene i dyp respekt for og med kjærlighet til befolkningen de betjente som embetsmenn for den norske staten. I minneboken fra 1946 gir Gjessing tydelig uttrykk for at de begge hadde vært imponert over Kautokeinos befolkning, og ifølge Inger Heiberg holdt Smith nesten alltid sine prekener på samisk.⁸ I så måte kan arbeidene deres ses i tråd med den innsatsen Jens Otterbech gjorde for å ivareta samenes kultur og egenart.

6 Andresen A, Evjen B, Ryymin T. *Samenes historie fra 1751 til 2010*. Oslo: Cappelen Damm Akademisk, 2021, 168–169.

7 Otterbech J, Hidle J. (red.). *Fornorskningen i Finmarken*. Kristiania: Lutherstiftelsens boghandel, 1917.

8 Heiberg, 1992, 56.

Begge bøkene ble til i en tid der fysisk antropologi ga sterke føringer for medisineres kunnskap om anatomi. Historikeren Jon Røyne Kyllingstad, som har gjort et omfattende arbeid på raselære og raselærens gjennomslag i Norge, beskriver fysiologisk antropologi som «arbeider med å studere biologiske variasjoner innenfor menneskeheten og kartlegge menneskets evolusjonshistorie».⁹ Kyllingstad deler den fysiologiske antropologien inn i fire perioder: før ca. 1885 (forhistorien), 1885–1908 (etableringen av disiplinen), ca. 1908–1945 (omfattende forskning) og etterkrigstiden (marginalisering).¹⁰ I den tredje perioden ble fysisk antropologi gjort til en hovedsatsing ved Anatomisk institutt ved Universitetet i Oslo under ledelse av professor Kristian E. Schreiner (1874–1957) og hans kone Alette (1873–1951). Gjessing studerte anatomi hos professor Schreiner. De to delte interessen for slimålens histologi og for etnografiske gruppers antropometri. Dette gikk ut på å måle deres kroppsbygging og legemlige egenart. Begge bøker føyer seg inn i denne viktige tredje perioden av den fysiologiske antropologiens historie. Samtidig viser de til at disse egenskapene er betinget av befolkningens historie, naturforhold og livsvilkår. Dette skiller dem fra tidligere arbeider som stort sett handler om kranologi. Bøkene har imidlertid fellestrekk med Kristian Schreiners store verk om samenes osteologi, som ble publisert i 1931–1935.¹¹ Kyllingstad, som i forbindelse med Sannhets- og forsoningskommisjonens arbeid i 2021 også så på fornorskningen av samer, kvener og skogfinner, pekte på at Schreiner i dette verket beskjef-tiget seg med historiske problemstillinger, spørsmål om rasenes opphav, folkevandringer og så videre.¹²

I denne artikkelen skal vi se hvordan Gjessing gikk fram og hvilke resultater han kom til gjennom sitt arbeid. Avslutningsvis skal vi også vise at arbeidet bidrar til å bekrefte noen tidstypiske forestillinger om samene, selv om både Gjessing og Smith også ser på Kautokeinos befolkning med respekt for samenes kulturelle egenart og språk. Formålet med denne teksten er først og fremst å presentere Gjessings verk heller enn å plassere verket inn i en politisk sammenheng knyttet til mellomkrigstidens forståelse av raser. Det er også relevant å hente inn opplysninger fra Smiths bok.

9 Kyllingstad JR. *Fysisk-antropologisk forskning på samer, kvener og skogfinner. Del 1: Når og hvor har slik forskning funnet sted? Hvem var gjenstand for den?* Ekstern utredning for sannhets- og forsoningskommisjonen (2021), 4.

10 Ibid., 5.

11 Schreiner KE. *Zur Osteologie der Lappen*. Oslo: Instituttet for Sammenlignende Kulturforskning, 1931–1935.

12 Kyllingstad (2021), 22.

Rolv Gjessing – *Die Kautokeinolappen. Eine anthropologische Studie*

Gjessings bok om Kautokeino-lappene er et lite verk på 95 tekstsider, utgitt på tysk. I tillegg til tekstsidene kommer omfattende bilag med statistikker, resultater av målinger, oversikter over Kautokeinos familier og husholdninger samt bilder av representanter for disse familiene.¹³ Bildene er fulgt av informasjon om personenes kroppshøyde, lengde og bredde på hodet, pannebredde, bredde på kinnbuen (zygomaticus), underkjevens bredde, hodets ørehøyde, morfologisk ansiktshøyde og farge på øyne og hår. Hår og øyne er beskrevet i henhold til den sveitsiske antropologen Rudolf Martins (1864–1925) tabell for øyefarge og den tyske antropologen Eugen Fischers (1874–1967) tabell for hårfarge.¹⁴ Ifølge Gjessing er flere av originalfotografiene og målene stilt til disposisjon for ham av Kristian Schreiner.

Grunnlaget for studiene ble lagt mens Gjessing var lege i Alta og Kautokeino mellom 1915 og 1920. Han skrev at målingene ble gjort mellom oktober 1916 og april 1922. Den relevante empirien utgjorde 968 personer, og av disse var 419 individer målt. Dette tilsvarte 43,28 % av den totale befolkningen. Det var flere grunner til at materialet ikke bestod av flere personer, kunne Gjessing fortelle. Flere av mennene i den samiske befolkningen hadde ikke lyst til å bli undersøkt. Noen av dem hadde latt seg overtale av små gaver, som en pipe eller en eske tobakk. På sin side hadde kvinnene ikke ønsket å ta av seg pelsbuksene, og materialet som Gjessing presenterte, bestod derfor av få kvinnelige informanter. I tillegg hadde årstid og temperatur bidratt til å vanskeliggjøre målingene. Om sommeren og høsten var to tredeler av befolkningen ved kysten, og om vinteren var det kun deler av befolkningen som oppsøkte markeds-plassen og kirken i Bossekop. Kulden hadde også gjort det vanskelig å utføre oppgavene; ofte hadde det vært mellom 30 og 50 kuldegrader. For de bofaste samene hadde målingene vært vesentlig enklere, selv om man også der hadde støtt på enkelte utfordringer. En ting hadde vært mengden av mygg som plaget dem om sommeren, en annen hadde vært at samenes boliger hadde vært så lave under taket at høydemålinger i enkelte tilfeller hadde vært vanskelig. Gjessing kunne også informere om at de aller fleste målingene hadde vært gjort enten på Gjessings kontor i Bossekop, i hytter på fjellet eller på prestekontoret i Kautokeino (figur 4). Gjessing oppgir også individenes familienavn og hvor mange representanter fra hver familie som har stilt opp og latt seg

13 Boken inneholder til sammen 59 figurer, 48 tabeller og 9 plansjer.

14 Det refereres i denne sammenheng til Eugene Fischer, *Die Rebother Bastarde*, 1913 og Rudolf Martins *Lehrbuch der Anthropologie in systematischer Darstellung*, 1914.

måle. De største slektene er familiene Hætta og Sara, men prosentvis er det flest fra familiene Penta og Sokki.

Disposisjon og bakgrunn

Gjessings bok er disponert i seks korte deler. Etter en innledning der forfatteren går gjennom materiale, begrunnelse for empirisk utvalg og måleteknikk, følger kapitler om menn, kvinner, barn, pigment og til slutt et sammendrag. Sammendraget konkluderes med generelle betraktninger om Kautokeino-samenes karakter og framtoning. Boken kjennetegnes av Gjessings karakteristiske grundighet. Statistikker og tabeller finnes i et bilag, men illustrerende kurver og tabeller finnes også i teksten ellers. Enkelte av kurvene og tabellene sammenligner Gjessings resultater med resultater fra andre målinger.

Figur 4. Måling av en same på prestegården i Kautokeino i 1918. Trolig er det Rolv Gjessing som måler personen. Ukjent fotograf. Foto fra fotoalbum i familien Gjessings eie.

Gjessing starter med å konstatere at det er naturlig at reinnomadene i Nord-Europa vekker en forskningsmessig interesse, gitt deres sterke avvik fra befolkningen omkring. Avviket gjelder både kroppsbygning og levestilte.¹⁵ Interessens historie kunne skrives langt tilbake. Allerede i 1675 hadde Uppsala-professoren Johan Schefferi [Johannes Schefferus] (1621–1679) sitert en rekke tidligere forfattere i sin reisebeskrivelse fra Lapland. Blant disse var både den svenske førreformatoriske erkebiskopen Olaus Magnus (1490–1557) og den italienske legen Paulus Jovius [Paolo Giovio] (1483–1552). Den første vitenskapelige systematiske undersøkelsen av reinnomadene var blitt gjort i 1755 av naturforskeren Carl von Linné (1707–1778), og Linné regnet samene som en del av den «asiatiske» rase (homo sapiens asiaticus) med følgende karakteristiske trekk: de var gule, melankolske, hadde svart hår og brune øyne. På 1800-tallet hadde andre forskere kommet med nye metodologiske og systematiske klassifiseringer av den samiske befolkningen: Andres Retzius (1796–1860), Henri Guerault (f. 1829), Gustaf von Düben (1822–1892), Rudolf Virchow (1821–1902) og Carl Hagenbeck (1844–1913).

Til tross for dette rikholdige materialet, var den reelle kunnskapen om lappenes antropologi relativt beskjeden, påpekte Gjessing. Resultatene var også preget av manglende overensstemmelse. Ved århundreskiftet hadde antropologiske undersøkelser fått et nytt oppsving, og målet nå var en nøyaktig kartlegging av hele befolkningen. I Norge var dette arbeidet innledet av legene Carl Oscar Eugen Arbo (1837–1906) og Carl Fredrik Larsen (1830–1909), og senere var det videreført av Hans Daae (1865–1926) og Halfdan Bryn (1864–1933), også disse medisinere. Gjennom Bryns arbeider om Troms fylkes antropologi og Alette Schreiners studier av befolkningen i Nord-Norge ble også den samiske befolkningens antropologi dekket fordi en betydelig andel av befolkningen i disse områdene var samer. Gjessing understreket derfor at Bryns og Alette Schreiners arbeider måtte ses i forbindelse med det arbeidet han selv la fram i boken.

Gjessings eget arbeid er bygget på materiale fra ett enkelt kirkesogn, Kautokeino. Med unntak av noen få norske familier (som prest, kirketjener og lærer) skriver han at befolkningen i etnografisk forstand er samer. Siden 1750 hadde et «rasetilskudd» [Rassenzuschuß] av kvener fra Nord-Finland gjort seg gjeldende i befolkningen, og befolkningen i Kautokeino kunne derfor omtales som en «lappisch-kvänische Bastardbevölkerung».¹⁶ Likevel, sier Gjessing, «Immerhin ist sie in Norwegen die am meisten lappische und wohl auch

15 Gjessing R. *Die Kautokeinolappen. Eine anthropologische Studie*. Oslo: Instituttet for Sammenlignende Kulturforskning, 1934.

16 Gjessing, 1934, 12.

eine der reinsten lappischen in Europa überhaupt».¹⁷ Dermed ble en viktig del av Gjessings oppgave å studere konsekvensene av kryssningen mellom samer og kvener som hadde funnet sted i Kautokeinos samiske befolkning.

I innledningen redegjør Gjessing også for hvordan han har målt befolkningen i Kautokeino:

1. Bei der Proportionsberechnung mit Ober- bzw. Unterarm ist das direkte Maß zu Grunde gelegt worden, wegen der oft recht großen (physiologischen) Flexion im Ellenbogengelenk selbst bei maximaler Extension.
2. Die Länge des Unterarms ist gemessen von der Gelenkspalte des capit. radii bis zur Mitte der Verbindungslinie zwischen proc. styl. radii und ulnae (...).
3. Bei der Höhenbestimmung der Kniegelenks wurde die Gelenkspalte an der Außenseite des Kniegelenks gewählt, und nicht an der Innenseite, da sich dies als zweckmäßiger erwies (Fellhosen). (...).
4. Zur Vermeidung einer willkürlich gewählten Konstante (gewöhnlich 4 cm) als Abzug von der Höhe der spina iliaca ant. sup. bei der Längenbestimmung der ganzen unteren Extremität (...), habe ich eine Größe z eingeführt (...).¹⁸

Målingene hadde vært et samarbeid mellom to personer. Gjessing skrev at han selv har gjort selve målingene, og at en annen egnet person har skrevet ned resultatene, både i et skjema og som notiser. Dette gjør at det sannsynligvis finnes en feilmargin i resultatene fra målingen.

Måling av menn

Gjessing innleder presentasjonen av resultatene for måling av menn med å presentere middelerdi, standardavvik og variasjonskoeffisient for dem han har målt. Gjennom undersøkelsene har Gjessing funnet at den gjennomsnittlige høyden på de målte menn i Kautokeino er 159,07 cm. Kautokeinos befolkning er dermed ikke bare det minste folkeslaget i Norge, men også det minste i Europa og, bortsett fra pygmeene, også det minste i den østlige hemisfære.¹⁹ Han kan videre opplyse om at materialet fra Kautokeino er så lite at det var vanskelig å dele det opp i mindre årsklasser, men han

---

¹⁷ Ibid.

¹⁸ Ibid., 16-17.

¹⁹ Gjessing angir gjennomsnittlig høyde på beboere i det øvrige Norge og i landets øvrige regioner. Han angir også høyde på østslavere og woguler (europeiske folkegrupper) og på samojeder (asiatisk folkegruppe). 21 år gamle menn i Sør-Norge er målt til 172,48 cm, snaut over gjennomsnittet for Norge, som er 172,37 cm. Gjennomsnittet av målte menn i Finnmark er 168,11 cm. Østslaverne måler 159,5, mens wogulene måler 159,1 cm. I Asia måler samojedene 155 cm. Ibid., 21.

angir likevel en grovere inndeling, basert på aldersgruppene 18–30 år, 18–40 år og 41–50 år.²⁰ Gjessing viser også til hvordan man kan få et inntrykk av det han mener er en rasebetinget forskjell mellom den norske befolkningen og Kautokeinos befolkning. Dersom man sammenligner frekvenskurver for høyde, kommer man til at medianhøyden for Kautokeinos befolkning tilsvarer det laveste norske variasjonsområdet. Kurven for Finnmark, hvor befolkningen består av en blanding av samer og nordmenn, viser en befolkning som er mindre enn gjennomsnittet for Norge, men større enn de resultater som har kommet fram gjennom målingene av befolkningen i Kautokeino. Finnmarkskurven representerer dermed et interessant mellomledd mellom den norske befolkningen og de som bor i Kautokeino, påpeker han.

Gjessing viser deretter til størrelsen på torso og relasjonen mellom torso og over- og underekstremiteter. Sammenlignet med nordmenn har samene større torso, noe som for øvrig er et generelt kjennetegn for alle folkeslag som er små av vekst. Dette viser seg også når det gjelder barna. Samtidig er overekstremitetene hos samene gjennomsnittlig relativt større enn hos den norske befolkningen. For underekstremitetene, derimot, forholder deg seg motsatt. Særlig er tibia vesentlig kortere i den samiske befolkningen (21,38 cm mot 24,48 cm hos nordmenn). Leggens korte lengde er for øvrig et kjennetegn for samenes kroppsbygning: Samenes legg er også gjennomsnittlig kortere enn hva man kan finne hos japanere. Sammenfattende kan man anføre følgende om de mannlige Kautokeino-samenes proporsjoner:

Niedrig gewachsen (159.0), relativ (zur Körpergröße und zum gleichen Index bei norwegischen Männern) etwas langer Rumpf (31.92) mit relativ breiten Hüften (17.24), – relativ lange Oberextremitäten (45.24), namentlich Oberarm (19.51), und relativ kurze Unterextremitäten (52.65), namentlich kurze Unterschenkel (21.38).²¹

Når det gjelder hodet, har Gjessing målt lengde, bredde, ørehøyde, pannebredde, kinnbeinets bredde, underkjevens vinkel og ansiktets høyde. På bakgrunn av undersøkelsene kan han konkludere med at Kautokeinos mannlige befolkning har en særpreget hodeskalle som blant annet er karakterisert gjennom en smal panne, brede kinnbein og et lavt ansikt. Også her gir tallene fra målingene av den generelle populasjonen i Finnmark resultater som ligger mellom den norske og den samiske befolkningen. Dette gjelder i første rekke for middelverdien av hode- og ansiktshøyde, men også for en rekke andre kjennetegn.

20 Dette er Gjessings egen inndeling av grupper.

21 Ibid., 29.

Måling av kvinner

I gjennomgangen av måleresultatene av kvinner starter Gjessing med å fastslå at det bare har vært 18 individer som har latt seg måle uten klær, og av disse er kun fire over 40 år (40–44).²² De andre, til sammen 55 individer, hadde blitt målt med klær på (sko og skjørt). Medianhøyden på dem som var målt uten klær, viste seg å være større enn for dem som var målt med klær. Gjessing mente at dette kunne ha flere årsaker: både tilfeldigheter og at de som har blitt målt, ikke har holdt ryggen rak. Snittet av målingene viste at kvinnene var 10 cm kortere enn mennene. Kvinnene hadde også smalere skuldre enn mennene, mens bekkenet var bredere. Relativt sett var også låret noe lengre, mens legg, føtter samt over- og underarm var kortere. I denne sammenheng peker Gjessing også på et interessant sammenfall mellom sin egen undersøkelse og Alette Schreiners studie av Tysfjord-lappene.²³ Til tross for at de bodde langt fra hverandre og knapt kunne forstå hverandres dialekter, kunne resultatene av undersøkelsene sammenlignes. Dette så Gjessing som et tegn på at både Kautokeino-lappene og Tysfjord-lappene var sammensatt av ulike folkeraser:

Eine sehr schöne Übereinstimmung mit den KK-Werten²⁴ zeigen A. Schreiners Tysfjordlappen, die (...) zum Vergleich angeführt sind. Daß diese beiden, die KK-Lappen und die Tysfjord-Lappen, weit von einander wohnenden, die lappische Mundart des anderen kaum verstehende und beide sich von ihren Nachbarn als heterophyle Rasse abhebende Gruppen, derselben Rasse angehörig sind, zeigen die anthropometrischen Befunde zu Genüge.²⁵

Gjessing presenterer deretter skjematisk resultatene av målingene som han har gjort, etter samme parametere som har vært utført på befolkningens menn. Når det gjelder hodet, kan han konkludere med at kvinnenes hodeskalle er mindre utpreget rund enn hva man kan finne hos menn. Dette er i vesentlig grad relatert til en relativt mindre skallebredde. De har også relativt sett bredere panne, smalere kinnbein og underkjeve, og generelt et lavere ansikt enn mennene.

Måling av barn i skolepliktig alder

Skolebarna som har deltatt i undersøkelsen, hadde bodd i internatet til folkeskolen i Kautokeino. Dette hadde bydd på utfordringer fordi enkelte av barna som bodde i internat, i perioder også hadde bodd hos slektninger i nærheten. Sykdom hadde også hindret flere barn i å møte til målinger.

22 Ibid., 40.

23 Det vises til Alette Schreiners *Anthropologische Lokaluntersuchungen in Norge, Hellemo* (Tysfjord-lappen), 1932.

24 KK er her en forkortelse for Kautokeino.

25 Ibid., 42.

Både guttene og de mindreårige jentene hadde latt seg måle uten klær, mens større jenter hadde gjennomført målingene kledd i ullbukser. Målingene av barna hadde vært en ren glede, kunne Gjessing fortelle. Barna var glade, medgjørlige og kjærlige, og sjokoladen som de hadde fått som takk for at de stilte opp, hadde vakt stor glede. Det hadde imidlertid vært krevende å få informasjon om fødselsdato og fødselsår for barna, men han hadde hatt god hjelp av lærere og presten i Kautokeino. Gjessing skiller mellom barn av bofaste samer og barn av flyttsamer (merket henholdsvis B og F i tabellene), og han kan opplyse om at barna har hatt ulik skolegang. Barna hadde gått på skolen 13 uker per år, og mens de fastboende barna hadde hatt skolegang mellom september og jul, hadde flyttsamenes barn gått på skole mellom januar og slutten av april. Gjessing innrømmer imidlertid at materialet han har hatt til rådighet, har vært utilstrekkelig for å kunne oppnå et godt resultat, både når det gjelder gutter og jenter. Han har foretatt målinger av 74 gutter (150 målinger totalt) og 67 jenter (102 målinger totalt).

Når det gjelder guttene, peker Gjessing på at høyden avviker vesentlig fra de resultater som Carl Schiøtz (1877–1938) hadde funnet fram til i sin omfattende undersøkelse av norske skolebarn i 1917.²⁶ Dette refererer han til som et resultat av forskjeller mellom rasene hva gjelder forutsetninger for vekst: «Die Variationsbreite erweist sich überhaupt als sehr groß, – so groß, daß man sie wohl als durch die Anwesenheit verschiedener Rassen-elemente mit verschiedener »Wachstumsenergie« bedingt deuten muß».²⁷ Sammenfattende viser målingene at guttene i Kautokeino i alderen 8–14 år i gjennomsnitt er 13–15 cm lavere enn de norske guttene, basert på Schiøtz' målinger. Forskjellene i vekst øker dess eldre elevene blir. Gjessing innrømmer imidlertid at forskjellene også kan skyldes at empirien han har hatt til rådighet, har vært begrenset. Når det gjelder jentene, tyder den begrensede datamengden på at jentene er noe høyere enn guttene fram til de når begynnelsen av tenårene. Fra 14 års alder er guttene høyere enn jentene.

Relasjonen mellom kvener og samer

Etter å ha gjennomgått Kautokeino-lappenes hårfarge og øyenpigmentering, setter Gjessing opp en skjematisk sammenligning mellom den samiske og den kvenske rasen, gitt blandingen mellom samer og kvener som befolkningen i Kautokeino bestod av.

26 Gjessing refererer her til Carl Schiøtz' store studie *En undersøkelse av 10000 skolebarn*, som la grunnlag for hans doktorgradsarbeid som han forsvarte året etter. En kortfattet framstilling av Schiøtz' betydning finnes hos Øivind Larsen, Hos skolelegen, *Tidsskrift for Den norske lægeförening* 2001; 121: 887–888.

27 Gjessing, 1934, 51.

Tabelle 44.	lappisch	kwänisch
Körpergröße	klein, ca. 163–55	mittel, ca. 163–66
Körperbau	schmächtig, aber sehnig, schmalschultrig und breithüftig. Kurze Unterarme und Unterschenkel	schwer gebaut, muskelkräftig
Fettablagerung	sehr spärlich	reichlicher, namentlich bei Frauen
Schädel	klein, brachycephal mit kleinen Durchmesser (ca. 13.3–15.6)	euryccephal mit großen Durchmesser (ca. 13.9–16.2)
Unterkiefer	klein, zurückweichend, spitz	kräftig, breit
Gesicht	breit und niedrig	mittellang
Pigment	Iris und Haar pigmentreich	helle Iris und blondes Haar ¹
Haut	dick, trocken, pigmentreich, wenig Neigung zum Schwitzen	mitteldünn, feucht, rotweiß
Behaarung	Bart- und Rumpfbehaarung schwach	unauffällig
Fertilität	gering	groß

Som det går fram av skjemaet over (s. 91 i boka), har den samiske rasen en rekke minusavvik i knokkelbygning, hår, hud og fertilitet. Gjessing mener at dette kan tilskrives to kjertler: hypofyseforlappen og skjoldbruskkjertelen. De negative avvikene, hevder han videre, peker i retning av en «leicht kretinischen Habitus».²⁸ Videre peker han på at samenes lave fruktbarhet kan tyde på svekkede ovarier hos kvinnene og interstitialceller hos menn. Dette kan igjen tyde på polyglandulær utilstrekkelighet i inkretinsystemet. Gjessing spør seg videre om de negative avvikene hos samene kan tilskrives miljø og levekår; et ensidig kosthold gjennom generasjoner, bestående av kjøtt, salt fisk og i det siste århundret også kaffe, har trolig bidratt til skjelettoppbygning og veldig sparsomt fettlag. Også ytre omstendigheter, slik som drikkevann, jordsmonn og klimatiske forhold, kunne ha påvirket den samiske befolkningens konstitusjon og habitus, påpeker han.²⁹

Gjessing kunne konkludere undersøkelsene med at det hadde vært en betydelig tilvekst av den kvenske rasen i Kautokeinos befolkning i løpet av de siste 150 år, og at det var mulig å identifisere opprinnelige raselementer hos det utvalget av individer han hadde undersøkt. Det kvenske elementet hadde blitt innført gjennom at unge kvenske jenter og gutter hadde bidratt inn i arbeidet med reinen. Mønsteret hadde vært entydig: Jentene hadde giftet seg med samiske gutter og fortsatt livet som reinnomader. På sin side hadde guttene giftet seg med samiske jenter og blitt bofaste. Blant de bofaste fantes det derfor overveiende kvenske etternavn. Innblandingen av kvenske gener kunne man blant annet se på hvor mange barn de enkelte familiene hadde, gitt forskjellene i fertilitet mellom kvener og samer. Familien Hætta, for eksempel, som hadde kommet fra Enontekis til Kautokeino 150 år tidligere, hadde opprinnelig hatt to husholdninger. I Gjessings samtid var

²⁸ Ibid., 91.

²⁹ Ibid., 92.

de områdets mektigste familie med 180 individer, og slekten var stadig i vekst. For slekter med dominans av samisk blod var forholdet motsatt: Disse hadde opprinnelig talt mange individer, men var nå redusert til få. Gjessing kunne derfor konkludere på følgende måte: «Die KK-Bevölkerung ist jetzt völlig kwänifiziert. (...) Die Größe der «ursprünglichen Blöcke» läßt sich nicht leicht berechnen. Der Zuzug geschah sukzessive, und zur Verschiebung des Rassenbildes bzw. der starken Kwänifizierung hat die geringe Fertilität der Lappen und große der Kwänen wohl den wichtigsten Beitrag geliefert».³⁰

Gjessings funn når det gjelder Kautokeino-lappenes kroppslige framtoning, gjenspeiles i Lorenz Smiths beskrivelser av befolkningens «sjelelige særpreg».³¹ Som Gjessing understreker også Smith at Kautokeinos befolkning er en blandet rase, som består av «lappiske» og «kvænskpregede» elementer. Lappene framstod som umiddelbart barnlige og ureflekterte. De levde i øyeblikket og hadde ikke langsiktige mål eller tanker for framtiden. De hadde også et følelsesliv som var labilt som barnets, men de var fredsomme og godmodige, og de hadde en sterk kjærlighet til alt som hadde med reindrift å gjøre. Lappene hadde imidlertid ikke anlegg for intellektuelt eller kunstnerisk arbeid, men de hadde en fabelaktig stedsans og orienteringsevne, og var selvhjulpne under alle forhold. Den kvænskpregede gruppen hadde imidlertid en helt annen karakter. Likt som den lappiske befolkningen kunne de karakteriseres som enkle, men de følte seg sterke, de var selvbevisste og var handlekraftige. Kvenenes primitive karakter kom først og fremst til syne i affektive reaksjoner «ved mere eller mindre utøilede affektytringer». I kamp kunne de vise en «brutalitet og hensynsløshet, lumskhed og hevngjerrighet som er den lappiske fraksjon fjern».³² Og der samene var gladlynte, godmodige og pratsomme, var kvenene gjennomgående tunge, mørke og innsluttede. Han mente videre at den kvænskpregede innflyttede gruppen hadde hatt en svak intellektuell utrustning, og dette hadde bidratt til at det ikke hadde vært noen «uoverstigelig kløft» mellom innflyttere og den opprinnelige befolkningen.

Avsluttende kommentarer

Gjessing og Smith gjorde sine undersøkelser i det den norske antropologen Sindre Bangstad har kalt «den vitenskapelige rasismens epoke».³³ Den gang

30 Ibid., 93.

31 Smith, *Kautokeino og Kautokeino-lappene*, 389 ff.

32 Ibid., 399.

33 Bangstad S. Rasebegrepenes fortid og nåtid, *Norsk sosiologisk tidsskrift* 2017; 1: 234–251.

handlet rasetenkningen om raser i biologisk forstand. Gjessing og Smith bruker uttrykket «rase» noen ganger, men vårt inntrykk er at de ikke gjør det for å holde befolkningen på avstand, diskriminere eller ekskludere dem. Gjessings og Smiths tekster om Kautokeino-samene føyer seg for øvrig inn i tidstypiske beskrivelser av samene. Man kjenner igjen mange av beskrivelsene fra Kristian Schreiners store studie av samiske hodeskaller. Selv om Schreiner ikke forfektet en forståelse av samfunnet som tok utgangspunkt i eugenikk, mente han at det var sannsynlig at det hadde eksistert en ren lappisk rase som hadde gitt opphav til det samiske folket. I Schreiners utlegning av samenes osteologi viste han til at hodeskallen blant annet var karakterisert av en rund panne og et lavt ansikt, noe som igjen indikerte en «infantil» rasetype. De infantile trekkene viste seg også i samenes psykologi: De var blant annet barnslige, ubekymrede, glade og uansvarlige.³⁴ Dette er karakteristika vi også finner i Gjessings og Smiths presentasjoner. Gjessing og Smith forfekter en typisk blanding av en respektfull og nedlatende omtale av samene. I minneboken fra 1946 beskrev Gjessing Kautokeino-lappene som et folkeferd de hadde blitt glade i, og som var gode til å takle de enkle og barske kår de levde under. I beskrivelsen av deres fysiske antropologi hadde han imidlertid betegnet dem med termen «kretinisch». I tillegg kunne han informere om at de hadde vært lette å overtale; om de fikk en pipe eller litt tobakk hadde de stilt opp til de undersøkelsene Gjessing skulle foreta. Jon Røyne Kyllingstad har vist til at vi finner den samme balansen mellom anerkjennelse og nedlatenhet i Alette Schreiners undersøkelse av Tysfjordlappene.³⁵ Tysfjordlappene var primitive mennesker som ikke forstod behovet for undersøkelsene som ble foretatt, samtidig som de var et naturfolk som levde i pakt med omgivelsene. Om de ikke hadde blitt forstyrret av sivilisasjonen, hadde de fortsatt med denne livsførselen. Gjessing og Smith bidrar dermed til å underbygge og bekrefte de rasebetingede forestillinger om samene som eksisterer i relevant samtidig forskning.

Den spenningen mellom nedlatende omtale og respekt som finnes i Gjessings og Smiths skrifter, blir kanskje enda tydeligere om man setter utgivelsene i sammenheng med de ideer som blant annet tydelige stemmer i kirken forfekter. Gjessing og Smith, og kanskje særlig Smith, kan også ses i lys av den motstanden mot fornorskningspolitikken av samene som blant andre presten Jens Otterbech var representant for, og som førte til en vesentlig innsats for samenes livsvilkår og samiske rettigheter i det 20. århundrets

34 Schreiner, 1938, 286. Se også Kyllingstad, J. R. *Undersøkelse av fysisk antropologisk forskning på samer, kvener og skogfinner med vekt på norske myndigheters rolle*. Ekstern utredning for Sannhets- og forsoningskommisjonen, 2022, 17–18.

35 Kyllingstad, 2022, 19.

første tiår. Otterbech framhevet den samiske kulturens egenverdi og same-nes rett til å snakke sitt eget språk. Dette resulterte blant annet i boken *Kulturverdier hos Norges Finner*, utgitt i 1920.³⁶ Otterbechs opposisjon mot den rådende politikken fikk støtte fra sentralt kirkelig hold. Blant annet tok *Norsk Kirkeblad* i 1918 redaksjonelt til orde til fordel for kritikken mot fornorskningen.³⁷ Gjessings og Smiths virke og forfatterskap kan ses inn mot disse protestene, selv om de også arbeider i henhold til den samtidige vitenskapens premisser.

Litteratur

1. Bangstad, S. Rasebegrepenes fortid og nåtid. *Norsk sosiologisk tidsskrift* 2017; 1: 234–251. <https://doi.org/10.18261/issn.2535-2512-2017-03-03>
2. Kautokeino og Kautokeino-lappene. *Dagsposten* 30.1.1939. <https://www.nb.no/items/9710282ebbbe6a8a3a860beec38df8e1?page=9> (5.5.2024).
3. Eriksen, K. E., og Niemi, E., *Den finske fare. Sikkerhetsproblemer og minoritetspolitikk i nord 1860–1940*. Oslo: Universitetsforlaget, 1981. <https://www.nb.no/items/a66141cfc95e106d709d932c85f6d76e?page=0> (5.5.2024).
4. Andresen, A., Evjen, B., Ryymin, T., *Samenes historie fra 1751 til 2010*. Oslo: Cappelen Damm Akademisk, 2021.
5. Gjessing, R., *Die Kautokeinolappen. Eine antropologische Studie*. Oslo: Instituttet for Sammenlignende Kulturforskning, 1934. <https://www.nb.no/items/cd5c87a3786d68defadd053fc65cbf8a?page=0> (5.5.2024).
6. Gjessing, R., *Hvordan boken om Kautokeinolappene ble til*. I: Aukrust, O. O., Lorenz Smith, *Prest og samfunnsmenneske*. Lom: Lom Heimbygdslag, 1946; 61–65. <https://www.nb.no/items/f05f960e74fa847367a74a072fbef103?page=63> (5.5.2024).
7. Heiberg, I., *Ingen kjenner solen: en bok om mine foreldre, Magna og Lorenz Smith, preste-folk i Kautokeino, Lom og Vang på Hedemarken*. Espå: Lokalhistorisk forlag, 1992. <https://www.nb.no/items/Ged424ecffc60c83392ce525f4a1bcf9?page=0> (5.5.2024).
8. Kyllingstad, J. R., *Fysisk-antropologisk forskning på samer, kvener og skogfinner. Del 1: Når og hvor har slik forskning funnet sted? Hvem var gjenstand for den?* Ekstern utredning for Sannhets- og forsoningskommisjonen, 2021. *Microsoft Word - Fysisk-antropologisk forskning på samer, kvener og skogfinner. Del 1 Når og hvor har slik forskning funnet sted og hvem var gjenstand for den.docx (stortinget.no)* (5.5.2024).
9. Kyllingstad, J. R., *Undersøkelse av fysisk antropologisk forskning på samer, kvener og skogfinner med vekt på norske myndigheters rolle*. Ekstern utredning for Sannhets- og forsoningskommisjonen, 2022. *Microsoft Word - Undersøkelse av fysisk antropologisk forskning på samer, kvener og skogfinner med vekt på norske myndigheters rolle - del 2.docx (stortinget.no)* (5.5.2024).
10. Larsen, Ø., Hos skolelegen. *Tidsskrift for Den norske lægeforening* 2001; 121: 887–888. <https://tidsskriftet.no/2001/03/forsidebildet/hos-skolelegen> (5.5.2024).

36 Eriksen KE, Niemi E. *Den finske fare: sikkerhetsproblemer og minoritetspolitikk i nord 1860–1940*. Oslo: Universitetsforlaget, 1981, 122.

37 Ibid.

11. Otterbech, J., og Hidle, J. (red.), *Fornorskningen i Finmarken*. Kristiania: Lutherstiftelsens boghandel, 1917. <https://www.nb.no/items/2c8d279231d31ac09a3ac3db235d97f7?page=0> (5.5.2024).
12. *Sannhet og forsoning – grunnlag for et oppgjør med fornorskningsspolitikk og urett mot samer, kvener/norskfinner og skogfinner*. Rapport til Stortinget fra Sannhets- og forsoningskommisjonen. Dokument 19 (2022–2023). stortinget.no/globalassets/pdf/sannhets-og-forsoningskommisjonen/rapport-til-stortinget-fra-sannhets-og-forsoningskommisjonen.pdf (5.5.2024).
13. Schreiner, K. E., *Zur Osteologie der Lappen*. Oslo: Instituttet for Sammenlignende Kulturforskning, 1931–1935. <https://www.nb.no/items/f468f406699f34ce6dd20163a2506680?page=0> (utgitt 1935) og <https://www.nb.no/items/48d37efb851486a6ecb75d42ab9c5eea?page=0> (utgitt 1931) (6.5.2024).
14. Smith, P. L., *Kautokeino og Kautokeino-lappene. En historisk og ergologisk regionalstudie*. Oslo: Instituttet for Sammenlignende Kulturforskning, H. Aschehoug & Co. 1938. <https://www.nb.no/items/9e7e3477d1d0c26e31a0cd678f0c4c77?page=0> (5.5.2024).

English summary

This text sheds light on Rolv Gjessing's book on the Sami ("Lapp") population in northern Norway, published in 1934. Our main goal is to demonstrate how Gjessing describes the physical anthropology of the Sami population. We will argue that Gjessing's book must be seen in close connection to the priest Peter Lorenz Smith's study of the population in Kautokeino, published four years after Gjessing gave out his book. Gjessing's study, as well as Smith's research, helps to substantiate typical notions of Kautokeino's population, typical for the early twentieth century. Nevertheless, there is no reason to doubt that both Gjessing and Smith wrote their books with great respect for the Sami population in Kautokeino. Our goal in this article is to highlight a little known and extensive work that Gjessing carried out while he worked as a doctor in Alta/Kautokeino.

Artikkelen er fagfellevurdert.

Merethe Roos

merethe.roos@usn.no

Merethe Roos er professor i historie ved Universitetet i Sørøst-Norge.

Kjell Martin Moksnes

kjell.martin.moksnes@gmail.com

Kjell Martin Moksnes er spesialist i psykiatri og tidligere avdelingsoverlege ved Alderspsykiatrisk avdeling, Dikemark sykehus.

Vi takker Gjessings sønnesønn, Kai Gjessing, for utlån av bilder.